

Віцебск у творах пісьменнікаў Беларусі XIX стагоддзя

Бароўка В. Ю.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Маішэрава”, Віцебск

У артыкуле вызначаецца дэтэрмінацыя звароту пісьменнікаў Беларусі XIX стагоддзя да стварэння вобраза Віцебска. Даследуюцца ідэйна-тэматычныя лініі эстэтычнай рэпрэзентацыі горада ў творах Яна Баршчэўскага, Тадэвуша Лады-Заблоцкага, Адама Кіркора, Максіміліяна Маркса. Сцвярджаецца, што Віцебск у полілінгвальнай літаратуры Беларусі XIX стагоддзя прадстае як рэальная прастора з пэўнымі тапаграфічнымі і этнакультурнымі рысамі. Аўтар артыкула падкрэслівае, што пісьменнікі XIX стагоддзя закладвалі асновы віцебскага тэксту ў беларускай літаратуры. XIX стагоддзе – час нараджэння і развіцця новай беларускай літаратуры, полілінгвальнай у сваёй аснове. Гэта літаратура мела свае асаблівасці на ўзроўні зместу і формы, вызначалася дастаткова арыгінальнай топікай. Звычайна месцам дзеяння ў ёй выступалі шляхецкі фальварак, вёска ці карчма. Горад рэдка станавіўся месцам дзеяння, аднак менавіта ў XIX стагоддзі сталі стварацца так званыя віленскія, полацкія і віцебскія тэксты – творы пра пэўны горад, што паэтызавалі і міфалагізавалі канкрэтную ўрбаністычную прастору.

Ключавыя словы: беларуская літаратура, эстэтычная рэпрэзентацыя, геапэтыка, мастацкі вобраз Віцебска.

Vitebsk in Works of Belarusian XIX Century Writers

Barouka V. Yu.

Educational establishment “Vitebsk State University after named P. M. Masherov”

In the article determination of Belarusian XIX century writers' interest to create the image of Vitebsk is identified. The ideological and thematic lines of the formation of aesthetical representation of the city are under investigation in the works by Ya. Barschtevski, T. Lada-Zablotski, A. Kirkor, M. Marx. It is pointed out that Vitebsk of Belarusian polylingual literature of the XIX century appears as a real space with certain topographical and ethnic and cultural features. The author emphasizes that Belarusian writers of the XIX century laid the foundations of the Vitebsk text in Belarusian literature. XIX century was the time of emergence and development of new Belarusian literature, polylingual in its basis. That literature had its peculiarities on the level of content and form, was distinguished by rather original topicality. The place of action in it was usually estate of the nobility, village or inn. City was rarely the place of action but it was in the XIX century when the so called vilenskiya, polatskiya and vitebskiya texts appeared, works about a certain city, which poetized and mythologized definite urban space.

Key words: Belarusian literature, aesthetical representation, geopoetics, artistic image of Vitebsk.

Аб'ект даследавання ў дадзенай працы – творы розных жанраў, напісаныя пісьменнікамі Беларусі ў XIX стагоддзі пра Віцебск. Базавымі для вывучэння пытання сталі прыёмы канкрэтна-гістарычнага, структурна-тыпалагічнага і дэскрыптыўнага метадаў, якія, на нашу думку, дазваляюць усебакова ахарактарызаваць феномен мастацкага асэнсавання Віцебска ў айчынным слоўным мастацтве пазамінулага стагоддзя. Пра Віцебск галоўным чынам пісалі тыя аўтары, якія нарадзіліся або нейкі час пражывалі ў горадзе.

Мэта дадзенага артыкула – вызначыць дэтэрмінацыю звароту пісьменнікаў да паказу Віцебска, асаблівасці фарміравання эстэтычнай рэпрэзентацыі горада і гарадскога жыцця пісьменнікамі Беларусі XIX стагоддзя і стварэння віцебскага тэксту.

Беларусь XIX стагоддзя была аграрным краем, але, нягледзячы на гэта, гарады адыгрывалі пэўную ролю ў яго культурным і грамадскім жыцці. Горад заканамерна стаў сферай эстэтычнага даследавання з боку пісьменнікаў па прычынах сацыякультурных (міграцыйныя працэсы, прыкметны рост гарадскога насельніцтва, развіццё літаратурнага працэсу, пашырэнне дыяпазону мастацкага асэнсавання і ўзнаўлення рэчаіснасці ў слоўным мастацтве, асобасна-аўтабіяграфічны фактар).

У рабоце “Сімволіка Пецярбурга і праблемы семіётыкі горада” Ю. М. Лотман пісаў, што існуюць “дзве асноўныя сферы гарадской семіётыкі: горад як прастора і горад як імя” [1, с. 9]. Горад як замкнутая прастора ізаморфны дзяржаве, горад як імя рэпрэзентуе прастору, надзеленую канкрэтнымі характэрнымі прыкметамі. Па прычынах найперш уласна мастацкіх у творчасці айчынных пісьменнікаў спецыфічна адбіліся гэтыя “дзве асноўныя сферы гарадской семіётыкі”. Творцы XIX стагоддзя рабілі першыя крокі па мастацкай рэканструкцыі Віцебска як мастацкай прасторы. Пісьменнікі тагачаснай Беларусі галоўным чынам адлюстроўвалі Вільню і Полацк, і толькі часткова Мінск і Віцебск. У якасці менавіта літвінскага ці, па сённяшняй тэрміналогіі, беларускага горада імі ўспрымалася старажытная Вільня. І гэта не выпадкова, бо ў часы Вялікага Княства Літоўскага яна была сталіцай і на працягу доўгага часу выступала ў ролі важнага эканамічнага і культурнага цэнтра.

Аўтары новай беларускай літаратуры – аб Віцебску. З аўтараў новай беларускай літаратуры першымі прычыніліся да стварэння віцебскага тэксту ўраджэнцы Віцебшчыны Ян Баршчэўскі і Тадэвуш Лада-Заблоцкі. Ян Баршчэўскі нарадзіўся на поўначы Беларусі, на тэрыторыі цяперашняй Расоншчыны. Апавяданне дзясятае “Валасы, якія крычаць на галаве” з яго знакамітага “Шляхціца Завальні” (1844–1846) часткова ўзнаўляла вобраз Віцебска. Яно рэпрэзентавала горад як дзелавы цэнтр і месца адпачынку засцяпковых шляхціцаў. Жанр твора накладвае адбітак на інтэрпрэтацыю пэўнай з’явы. У апавяданні мастацкі вобраз месца дзеяння найперш ствараецца сюжэтам, кампазіцыйнымі элементамі. Віцебск у апавяданні Баршчэўскага паказаны вачамі персанажаў-правінцыялаў. Апавядальнік пан Сівоха перакананы, што ў горадзе чалавек адчувае сябе ўпэўнена тады, калі мае грошы, знаёмаму доктару ён гаворыць: “З грашыма ў горадзе галадаць не будзем” [2, с. 220]. У маёмасным плане месцічы багацейшыя за вяскоўцаў. На пытанне доктара, ці не надта дорага для шляхціца абедаць у карчме, пан Сівоха адказвае: “Не даражэй, чым усюды; а калі крыху і больш заплацім, дык смачней і паямо; сабе шкадаваць не варта” [2, с. 221]. Гарадскія норавы, паводзіны наведвальнікаў карчмы пісьменнік падаваў праз успрыманне засцяпковых шляхціцаў, што самімі абставінамі жыцця не прывыклі да марнатраўства: “Заходзім у велізарны пакой, было там некалькі асобаў, елі, курылі люлькі, смяшылі адзін аднаго, спамінаючы недахопы і дзівацтвы сваіх знаёмых; здэкаваліся з усіх, не шануючы ні кабет, ні старых.

Сядзячы за сталом, здзіўлена паглядаў я на гэтых шылахвостаў: як яны выхваляліся сваёй дасціпнасцю, рагаталі так, што звінелі шклянцы, і глядзеліся ў лустэрка, не раўнуючы, як дзяўчаты на выданні” [2, с. 221]. Доктар заўважыў: “Добра часам і ў карчме пабываць. Тут людзі смялей здымаюць з сябе маскі, і тут найдакладней можна ўбачыць, які хто ёсць” [2, с. 221]. Горад, як вынікае з сюжэта твора, адвяргае сентыментальнасць, гарадскія людзі абьякавыя да тых, што знаходзяцца побач з імі і мае патрэбу ў дапамозе. Няшчаснага Альберта прыязна выслухалі толькі прыезджыя пан Сівоха і яго знаёмец доктар. Герой апавядання расказвае пра Віцебск, але пазнавальных тапаграфічных прыкмет Віцебска ў творы няма, а ёсць сэнсавая антытэза паміж гарадскім і вясковым жыццём, проціпастаўленне горада вёсцы на карысць апошняй у плане сацыякультурным, бытавым і маральным.

У іншым канцэптуальна-мастацкім плане пададзены вобраз Віцебска ў паэме Тадэвуша Лады-Заблоцкага “Ваколіцы Віцебска”. Гэты пісьменнік нарадзіўся на Віцебшчыне, вучыўся ў Віцебску, за патрыятычныя перакананні быў сасланы на Каўказ. “Ваколіцы Віцебска” паэт, на думку даследчыкаў літаратуры XIX стагоддзя М. В. Хаўстовіча, У. І. Мархеля, пачаў пісаць яшчэ на радзіме, а потым дапрацоўваў напрыканцы свайго жыцця на Каўказе. У жанравых адносінах свой твор Лада-Заблоцкі аднёс да апісальнай паэмы. “Ваколіцы Віцебска” – тыпова рамантычная паэма, споведзь аўтарскай душы, прасякнутая настальгіяй па радзіме, проціпастаўленнем так званай сучаснасці на чужыне і мінуўшчыны на радзіме. Лірычны герой твора згадвае былыя часы, свае дзіцячыя і юнацкія гады. Прынцып кантрасту – адзін з фундаментальных прынцыпаў у паэтыцы рамантыкаў, ён пакладзены і ў

аснову “Ваколіц Віцебска”. Для прыкладу, Т. Лада-Заблоцкі проціпастаўляе прыроду Італіі і паўночнай Беларусі:

А наша поўнач, маці снегу й навальніцаў,
Надвычай рэдка можна сумных хмар пазбыцца.
Зіма-краса, мароз іскрысты, непагода
Зямлю трымаюць у няволі больш паўгода.
Вясна тут, як прамень нязбыўнае надзеі,
Што блісне і разгоніць сумныя падзеі,
На момант нейкі пачуццё зняволіць,
Аднак, як сонная, не задаволіць [3, с. 271].

Лірычнаму герою твора мілей халодны родны край, чым цёплая Італія.

Матыў падарожжа, дакладней, матыў рэтра-падарожжжа – важны кампазіцыйны элемент паэмы, які дазваляў пісьменніку ўсебакова адлюстраваць урбаністычны пейзаж. Характэрнымі прыкметамі віцебскай прасторы аўтар лічыць прыроду і архітэктурныя помнікі. Гарадскую прастору рэпрэзентуюць рэкі – “срэбная” Дзвіна, “задуменная” Віцьба, “серабрыстая” Лучоса. Дзвіна для паэта – вызначальны арыбут роднага краю:

О срэбная Дзвіна! Праз гай цячэш халодны.
Як снег растопіць сонечны прамень лагодны,
Вясна на берагах тваіх найлепш квітнее
І ўся сваёй чароўнасцю вакол яснее.
О як жа я любіў дзіцём у час калішні
Гуляць сярод тваіх лугоў, лясоў зацішных
І слухаць хвалі шум, нібыта песню няні,
Суцішваў сэрца неспакой, дум хваляванні,
Ці, быццам варажба, душы мае пагоднай
Наводзіў сум якісьці ў цішыні лагоднай [3, с. 271].

Лірычны герой знаходзіць гармонію ў свеце прыроды, душой адпачывае на маляўнічых берагах ракі незабыўнага юнацтва:

На беразе Дзвіны прыходзіць спакаенне:
Калі ахвяра ты жыццёвай навальніцы,
Калі твая надзея ўжо не можа збыцца,
Калі душу тваю нясцерпны боль падточыць,
І горкая сляза твой ясны зрок азмрочыць,
Хадзі сюды! Прысядзьма тут у ціхім ценю,
Тут мо пакінуць нас і болі і ўтрапенні... [3, с. 271].

Знаходзячыся на Каўказе, паэт зайздросціў землякам:

Шчаслівы, хто насупраць лёсам злым, варожым
На беразе тваім, Дзвіна, заплакаць можа [3, с. 285].

Віцьба для лірычнага героя – прамаці горада, якая дала яму назву і была сведкай многіх гістарычных падзей. Ваколіцы Юркоўшчыны, аздобленыя ракой, стваралі ўражанне зямнога Эдэму:

Гару з вянкам ляшчыны на чале зноў бачу,
Гару, што зрок прыцягвае з адлеглай далі...
Пад ёй плюскочуць Віцьбы задуменнай хвалі,
А побач распрасцёрся роўна луг прыбраны,
Кустамі, травам і кветкамі засланы [3, с. 272].

Стары млын на Віцьбе – важны элемент гарадскога пейзажу для паэта. Гул вадаспаду – метафарычнае ўвасабленне імклівасці жыцця і яго выпрабаванняў:

Грыміш ты, вадаспад, як той самум, вір знойны
Ў арабскай неабсяжнай векавой пустыні
Або віхор душы збалелае ў святыні [3, с. 273].

Ваколіцы Віцебска заўсёды настрайвалі апавядальніка на лірычны лад:

У горад ідучы, мы адпачнем хвіліну
На тых узгорках, што схіляюць да спачыну,
Што, быццам забавкі, са шчодрас далоні
Прырода разлажыла на сваім улонні [3, с. 274].

Найлепшым заняткам у вольны час для лірычнага героя быў адпачынак на лясным узгорку каля горада:

Пакуль стары гадзіннік з базыльянскай вежы
Пра поўнач не аб'явіць, як належыць,
І думкі з даўняе вандроўкі не адкліча,
І покуль ветрык не астудзіць мне аблічча... [3, с. 274].

Апавядальнік у думках вандруе па горадзе і яго ваколіцах:

Узыздем на гару, уладарку наваколля (маецца на ўвазе Замкавая гара. – В.
Б.),

Дзе сумны цень кладуць высокія таполі,
Яна ўжо зарастае, а калісьці, узняты,
На гэтым месцы замак быў багаты,
Бацькі йшчэ нашы бачылі яго руіны,
А нам ледзь засталіся слёзныя ўспаміны.
Калісьці ў гэтым месцы ў час вайны крывавай
Літва і Русь былі адбітыя са славай.
Альгерд, тут перажыўшы ўпадкі й перамогі,
Прыгожай Марыянне меч паклаў пад ногі.
Так Геркулес, акрыты славай векапомнай,
Пагрэбваваў пры Амфалі булавой нязломнай [3, с. 274].

Лірычны герой у маладосці любіў бавіць час ля руін старажытнага замка:

На тым сягоння месцы, дзе даўней грывелі
Ці стрэлаў водгукі, ці песні на вяселлі,
Не раз з Гарацыем у руках або Віргілем
Я слухаў тут, як хвалі Віцьбы гаманілі,
І вельмі часта мне тут дзед сівагаловы
Апавядаў пра рыцараў вандроўных слаўных,
Пра чараўніц і пра герояў старадаўніх,
А я заглытваў тыя казкі прагным вухам [3, с. 275].

Цяжка не пагадзіцца з высновамі М. В. Хаўстовіча, што паэма Лады-Заблоцкага – гэта ўспаміны-развагі “ пра гісторыю і пра былую веліч Бацькаўшчыны” [4, с. 15]. “Сівагаловы дзед” – захавальнік памяці пра мінулае – прымушаў слухачоў задумвацца над важнымі для яго пытаннямі, такімі, як лёс Радзімы, былых герояў, як прызначэнне мастацтва і мастака. Апавядальнік занепакоены стратай духоўных і гістарычных каштоўнасцей. Ён звяртаецца да роднага краю, задае рытарычнае пытанне і горка падсумоўвае:

І дзе твае вялікай славы вайдэлоты,
Што ўмелі дабываць на арфе тыя ноты,
Якія гартавалі сэрца патрыётаў?
Ужо пра тых герояў аніхто не знае,
А лютні бардаў час няўмольны пажырае... [3, с. 275].

Па меркаванні гісторыкаў літаратуры, Віцебск ці ваколіцы Віцебска былі месцам нараджэння знакамітага польскага пісьменніка-сентыменталіста Францішка Князьніна. Лірычны герой так характарызуе гэтага паэта:

Адзін з тваіх сыноў, пясняр чуллiвы,
Удзячны выхаванец лесу, роўнай нiвы,
Што вуха Чартарыскіх лашчыў чалавечна,
Імя сваё ў касцёле слаўна ўвекавечыў.
Магчыма, што на месцы, дзе я часта марыў,
І ён пад плюскаты Дзвіны ў адбымках чараў
Сваім прарочым вокам бачыў духаў тлумы
І з чуласцю праслухваў дзеда песні й думы [3, с. 275].

Пачцiва звяртаючыся да Ф. Князьнiна, апавядальнiк усклікае: “О, бардзе! Ты ж аздоба нашай Беларусі!” [3, с. 275]. Пры гэтым Лада-Заблоцкі напамінае гісторыю пра вар’яцтва паэта, прычынай якога стала непадзельнае рамантычнае каханне да дачкі магната:

Ты думаў у запале, неспакойны гэткі,
Што некалі табе падасць красуня кветкі
За песні звонкія і за прыгоства мовы,
Што колісь скронь тваю спаўе вянок лаўровы,
Ды вельмі рана стаў ты ў шчасці сумнявацца,
І сэрца чулае звяло цябе ў вар’яцтва.
Ці ж мог ты думаць, што князёўна маладая,
Якая караля за мужа выглядае,
Ад свету адрачэцца дзеля слёз паэта! [3, с. 275].

Т. Лада-Заблоцкі апаэтызаваў Віцебскі езуіцкі базыльянскі касцёл:

Няхай стрымаю дум сваіх трывогу
На той святыні, узнятай велічнаму Богу,
Дзе, зліць душу з арганам маючы намеры,
Шукала сэрца беднае пацехі ў веры,
Дзе споведзь адбывалася ў набожным чыне.
О, колькі ж я разоў дзіцём у той святыні
На крыллях чыстае малітвы з дна планеты
Ўзнямаўся да Тварца бязмежнага сусвету,
І як сусвету ўсім прыціснуты цяжарам,
Заплаканы, туліўся да зямліцы тварам! [3, с. 276].

Віцебск – горад асветы, горад маленства і юнацтва лірычнага героя, месца, дзе ён вучыўся

Ля старажытнага стылёвага касцёла
Стаць даўнейшы храм навукі – наша школа,
Дзе выхавальнікі праслаўленага веку
Стараліся развіць у юным чалавеку
Магчымасці яго і розум вызваліць з цямніцы,
І абвясціць адвечнай праўды таямніцы.
О, школа! Тут прыняў я першыя асновы
Навук, цнатлівасці на тэрмін шматгадовы,
Бо тут жа раніца жыцця майго мiнала
І мой юнацкі розум спраўна развівала.
На творах класікаў я тут жа мацаваўся
І тут сябрамі дружбай першаю звязаўся [3, с. 277].

Успамiны пра Лукішанскую далiну моцна ўзрушвалi апавядальнiка:

Чароўны кут! Высокія навокал горы,
Пакрытыя лясамі. Быццам хвалі ў моры,
Вышэй за iншыя дрэвы-волаты ўзбуялі
І зацікаўленаму горад засланылі.
Нiжэй, прытулак шчасця, – вёсачка здалёку
Памiж зялёных дрэў, гародаў вабiць вока [3, с. 278].

Лукішкі, скрытыя дуброваю цяністай,
Глядзяцца ў плынь Дзвіны магутнай і празрыстай [3, с. 283].

У адрозненне ад вялікай Дзвіны і прамаці горада Віцьбы, Лучоса для лірычнага героя – рака-супольніца, што лучыць Віцебск з наваколлем

Лучоса! Пакідаю я твае ўзбярэжжы,
Вярбу старую, што вартуе хваль мярэжы,
І выпадку малую, што вясной і летам
Ў зеляніну й кветкі розныя адзета,
І вёску дробную, дзе ў шчасці мімалётным
Жыве працоўны люд спакойна і самотна... [3, с. 283].

Апавядальнік прызнаецца, што хацеў бы зноў наведаць мясціны пад Віцебскам, каб
Пад звон крыніцы дзесь пад дубам або клёнам
Памарыць з Шылерам, наплакацца з Байронам [3, с. 284].

Ён праз гады памятае званы ў кляштары святога Марка,
Халодныя гаі, зялёныя дубровы,
Магілы над травою – сведкі даўняй славы [3, с. 284].

“Ваколіцы Віцебска” – гэта адначасова ўзнёслы гімн Віцебску і паэма-развітанне з горадам
маленства і юнацтва. Яе завяршалі радкі:

Сляза апошняя мне зрошвае павекі...
О краю Віцебскі! Бывай навекі! [3, с. 285].

Т. Лада-Заблоцкі ў ліку першых стаў ствараць віцебскі тэкст, заснаваны на акцэнтацыі адметнасцей прыроды паўночнай Беларусі, а таксама багатай і старадаўняй гісторыі горада. Такая лінія рэпрэзентацыі горада на Дзвіне знайшла таленавіты працяг у творчасці Уладзіміра Караткевіча.

У другой палове XIX стагоддзя былі напісаны рускамоўныя творы Адама Кіркора і Максіміліяна Маркса. А. Кіркор нарадзіўся на Магілёўшчыне, ён шмат падарожнічаў па Беларусі. Другі раздзел яго славутага нарыса “Беларускае Палессе” (1882) прысвячаўся Віцебску і Віцебскай губерні. Як вядома, нарыс – жанр, заснаваны на сінтэзе дакументальнага і мастацкага матэрыялу, ён абавязвае пісьменніка перш за ўсё прытрымлівацца фактаў, але не адмаўляе іх абагульнення. Вобраз Віцебска ствараўся аўтарам “Беларускага Палесса” на матэрыяле гістарычных звестак. Віцебскі тэкст Кіркора артыкуляваў дынаміку перамен палітычнага, эканамічнага значэння, характэрных рыс горада ў гістарычнай рэтраспектыве. Для Кіркора Віцебск – гэта на працягу многіх стагоддзяў памежны горад з багатай гістарычнай радаводнай, а жыхары Віцебска – адмысловыя людзі: “Они всегда славились своим мужеством и преданностью законным князьям, а потом королям польским, крепко держались своей веры и народности. Князья и короли отличали их за эти качества перед другими городами и почти каждый из них даровал городу разные права и преимущества. В XV столетии город был в цветущем состоянии, и население его было значительно, что доказывается грамотою короля Казимира Ягеллона, данною в Бресте в 1441 году, в которой Витебск считался в числе пятнадцати значительнейших городов Литовского вел. Княжества” [5, с. 383]. У трактоўцы пісьменніка, сацыяльна-палітычныя прычыны былі галоўнымі ў вызначэнні лёсу Віцебска на працягу стагоддзяў. А. Кіркор завяршаў падарожжа ў мінулае горада аптымістычнай фразай: “В последнее время Витебск постепенно улучшается, и число жителей увеличивается. Торговля и теперь довольно значительная. Витебск находится как бы на перепутье между Москвою, Ригою и Одессою. Благодаря железной дороге и своему положению при судоходной реке, он постоянно расширяет свою торгово-промышленную деятельность” [5, с. 386].

У Енісейску ў 1887–1888 гадах былі напісаны рускамоўныя мемуары “Запіскі старога” Максіміліяна Маркса, сасланага ў Сібір за рэвалюцыйную дзейнасць. Яны ўключалі і частку пра віцебскі перыяд жыцця Маркса “Віцебск з 1821 па 1840 гады”. Традыцыйныя мемуары – гэта дакументальна-мастацкі твор, у якім апавядальнік расказвае пра падзеі ўдзельнікам ці сведкам якіх яму давялося быць. Мемуары М. Маркса “Запіскі старога” адметныя тым, што апавядальнік расказвае не пра сябе, а пра іншых, вобраз апавядальніка вымаўляўся з яго меркаванняў і ацэнак людзей і

падзей. Зварот да віцебскай тэмы ў Маркса дыктаваўся яго добрым знаёмствам з горадам, дзе ён пэўны час жыў, вучыўся ў гімназіі. Ёсць таксама меркаванні, што М. Маркс нарадзіўся ў Віцебску. На пачатку ўспамінаў мемуарыст наракаў на незваротнасць часу: “Где то разнообразие, сословностей, костюмов, разговорной речи – все теперь смылось, изгладилось и слилось в какое-то безразличное однообразие. Не встретите теперь на улице адвоката (Реута, Яцыну, Падерню) или зажиточного мещанина (Таранчука, Тарасевича) в кунтуше, с широким, блестящим поясом. Не выступит важно богатый еврей (Гинцбург, Рабинович, Минц) в длиннополом шелковом кафтане, заткнув за черный пояс большие и растопыренные пальцы обеих рук, не порхнет перед вами мещанская дзевухна в парчовом безрукавом кициле, с чалмою на голове, повязанную торчащим спереди узлом, и не застучит по мостовой высококаблуточной туфлей хлопотливая еврейка” [6, с. 26]. Віцебск для Маркса – шматкультурны ў этнічных адносінах горад, тыповы менавіта для беларускай зямлі. Не толькі Віцебску, але і іншым паселішчам у часы кіравання Аляксандра I ўласціва было сумяшчэнне несумяшчальнага: царскіх указаў, магдэбургскага права і Літоўскага Статута. У мемуарах было шмат цікавых звестак пра гарадскі быт першай трэці XIX стагоддзя, пра стан асветы, пра склад насельніцтва. М. Маркс адзначаў, што мовай навучання была польская, што насельніцтва Віцебска складалася з вышэйшых чыноўнікаў – рускіх, – і ніжэйшых – мясцовых. Прычым ніжэйшы пласт чыноўнікаў меў дрэнную рэпутацыю, яго прадстаўнікоў зняважліва называлі “кручкамі” (ці не таму станавы прыстаў у камедыі В. Дуніна-Марцінкевіча “Пінская шляхта” меў прозвішча Кручкоў? – В. Б.). Паводле М. Маркса, памешчыкі падзяляліся на два лагеры: палякаў, пераважна каталікоў у канфесійным плане, і рускіх, пераважна праваслаўных па веравызнанні. Максімілян Марк прытрымліваўся радыкальных палітычных поглядаў, ва ўспамінах ён ненавязліва супастаўляў грамадскія парадкі часоў Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, калі нагадваў, што польскія ўлады бралі падаткі па хатах, а рускія – па душах, калі саркастычна параўноўваў стаўленне да простага люду з боку ранейшага і цяперашняга панства: “Двадзесьце пенць батогаў! – вскрикивал поляк в ярости и бедный белорус смиренно и со стоической апатией получал это количество! Жалованные помещики и присылаемые ими из России управляющие, чувствуя свое превосходство, никогда не выходили из себя, не унижались до неприличного крика, а хладнокровно продолжали отчитывать провинившемуся по сотне, другой и даже третьей плетей. Порядки! Что и говорить!” [6, с. 28]. Ва ўспамінах пра Віцебск аўтар уключыў зямельныя гісторыі пра знакамітых разбойнікаў з Віцебшчыны Астроўскага (ён стаў прататыпам галоўнага героя рамана А. С. Пушкіна “Дуброўскі”. – В. Б.) і Клінгера-Трышку (пра разбойніка Трышку згадаў у адным са сваіх твораў І. С. Тургенеў. – В. Б.). Віцебск для Маркса – гэта найперш жыхары, таму ён падрабязна апавядаў пра людзей, якіх добра ведаў увесь тагачасны горад. У прыватнасці, пра генеральшу Пестэль, што самаааддана займалася дабрачыннасцю. Былі ўключаны ў мемуары і ўспаміны пра масонаў у Віцебску, пра маральную атмасферу 1830-х гадоў. У адным з эпизодаў М. Маркс сцвярджаў, што пісьменнік Лада-Заблоцкі выпадкова з-за даносу нядобрасумленнага чалавека павінен быў адбываць ссылку на Каўказе. Свае ўспаміны пра Віцебск М. Маркс завяршыў узнёслай фразай “Витебск – это Эльдorado Беларуси” [6, с. 40]. Віцебск, у трактоўцы М. Маркса, – прыгожы горад з уласнай складанай гісторыяй, з насельнікамі, рознымі па палітычных перакананнях і маральных імператывах. Імкненне насычаць апавед пра горад зямельнымі гісторыямі пра яго жыхароў стане адной з ліній стварэння гарадскіх тэкстаў у нарысістыцы У. Караткевіча.

Заклучэнне. У польскамоўных творах Я. Баршчэўскага і Т. Лады-Заблоцкага першай паловы XIX стагоддзя і рускамоўных творах А. Кіркора і М. Маркса другой паловы стагоддзя закладваліся асновы эстэтычнай рэпрэзентацыі Віцебска ў сучаснай беларускай літаратуры, асабліва ў лірыцы і эпіцы. У мастацкай інтэрпрэтацыі пісьменнікаў таго часу Віцебск – рэальная прастора з пэўнымі тапаграфічнымі і этнакультурнымі асаблівасцямі. Узнаўленне гісторыка-культурных, бытавых урбаністычных дэталей залежала ад канцэптуальных устаноў пісьменнікаў, жанру твора і суправаджалася асэнсаваннем філасофскай і маральна-этычнай праблематыкі. Віцебск у творах аўтараў XIX стагоддзя галоўным чынам паказваўся памежным полікультурным горадам з багатай гісторыяй.

ЛІТАРАТУРА

1. Лотман, Ю. М. Избранные статьи: в 3 т. / Ю. М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1992–1993. – Т. 1. – 1992. – 479 с.
2. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1998. – 480 с.

3. Лада-Заблоцкі, Т. Ваколіцы Віцебска; пер. П. Бітэля / Т. Лада-Заблоцкі // Шляхам гадоў: гіст.-літ. зб. / уклад. Я. Янушкевіч. – Мінск: Маст. літ., 1994. – С. 270–286.
4. Хаўстовіч, М. В. Душа вярталася на берагі Лучосы (Лёс і творчасць Тадэвуша Лады-Заблоцкага) / М. В. Хаўстовіч // Род. слова. – 1994. – № 10. – С. 10–19.
5. Киркор, А. Витебская губерния / А. Киркор // Живописная Россия: репринтное воспроизведение издания 1882 года. – Минск, 1993. – С. 382–402.
6. Маркс, М. Записки старика / М. Маркс // Лингвистические особенности русскоязычных мемуаров Белорусского Поозерья: XIX – нач. XX века: теория, тексты, задания. / В. В. Горнак. – Витебск, 2005. – С. 25–41.

Паступіў у рэдакцыю 27.09.2013 г.

РЕПОЗИТОРИЙ ВГУ